

Marek Parchem

"1 Enoch 91-108 : Commentaries on Early Jewish Literature", Loren T. Stuckenbergh, Berlin-New York 2007 : [recenzja]

Collectanea Theologica 80/4, 230-233

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

nie tylko jego ludzki aspekt, ale również zamiar Boga. Co więcej, opracowany w takim kluczu materiał dotyczący seksualności pozwolił na jasną i jednoznaczną kategoryzację, a co za tym idzie również ocenę różnych postaw i zachowań ludzkich w tym względzie, a mianowicie pozytywne są te, które wynikają z planu Bożego wobec człowieka wyrażonego w dziele stworzenia, natomiast za negatywne należy uznać te, które są rezultatem odrzucenia przez człowieka zamysłu Bożego.

Pewne tezy wysuwane przez R.M. Davidsona są kontrowersyjne, zaś jego argumentacja nie zawsze jest przekonująca, zwłaszcza jeśli chodzi o takie zagadnienia, jak poligamia, rozwód, sankcje karne w odniesieniu do cudzołóstwa, charakter obrzezania. Należy mieć na uwadze fakt, że R.M. Davidson jest profesorem Starego Testamentu na Andrews University w Stanach Zjednoczonych (Berrien Springs, MI) i reprezentantem konserwatywnego stanowiska w odniesieniu do interpretacji Starego Testamentu. Jednakże tego rodzaju szczegółowe zagadnienia mogą być przez czytelnika z łatwością zweryfikowane, ponieważ autor podaje różne stanowiska uczonych, a przede wszystkim bardzo obszerną bibliografię, która pozwala na dalsze badania.

ks. Marek Parchem, Warszawa

Loren T. STUCKENBRUCK, *1 Enoch 91-108*, Commentaries on Early Jewish Literature, Walter de Gruyter, Berlin-New York 2007, ss. XV + 855.

Na wstępie należy zauważyć, że niniejszy komentarz do 1 Hen 91-108, ukazujący się w renomowanej serii wydawniczej „Commentaries on Early Jewish Literature” (CEJL), jest już drugim dziełem tego typu, w którym z niezwykłą dbałością o szczegóły przedstawia się w sposób bardzo obszerny komentarz do apokryficznej *Księgi Henocha etiopskiej* (1 Hen). Pierwszy komentarz zasługujący na najwyższe uznanie to G.W.E. Nickelsburg, *1 Enoch 1. A Commentary on the Book of 1 Enoch, Chapters 1–36; 81–108*, Hermeneia, Minneapolis 2001 (zob. recenzję w STV 41/2003/2, s. 179-182).

Monumentalny komentarz do ostatnich rozdziałów 1 Hen 91–108, którego autorem jest L. T. S t u c k e n b r u c k, jest dziełem napisanym z niezwykłą erudycją i doskonałą znajomością problematyki dotyczącej tradycji henochicznej. Cały komentarz składa się z sześciu rozdziałów, które są poprzedzone *Spisem treści* (s. VII-XII), *Przedmową* (s. XIII-XIV) i *Wykazem skrótów* (s. XV). Dzieło zamykają indeksy: źródeł biblijnych, apokryficznych, pism qumrańskich, tekstów starożytnego Bliskiego Wschodu, Ojców Kościoła, literatury rabinicznej,

klasycznych pism autorów greckich i rzymskich oraz pisarzy chrześcijańskich (s. 745-827), *Indeks imion i nazw* (s. 828-850) oraz *Indeks autorów* (s. 851-855).

W pierwszym rozdziale, który jest zatytułowany *Wprowadzenie* (s. 1-48), autor wyodrębnia w 1 Hen 91-108 pięć niezależnych jednostek literackich, które omawia w kolejnych rozdziałach jego komentarza. Dzieli on cały materiał w następujący sposób: *Apokalipsa tygodni* (93,1-10; 91,11-17), *Upomnienie* (91,1-10.18-19); *List Henocha* (92,1-5; 93,11-14; 94,1-105,2), *Narodziny Noego* (106,1-107,3) oraz *Napomnienie eschatologiczne* (108,1-15). Podejmując kwestię datacji tych dokumentów, autor sugeruje, że powstały one generalnie w II w. przed Chr., natomiast później były sukcesywnie dołączane do materiału henochicznego w ciągu II i I w. przed Chr. Jako ostatni został dołączony rozdział 108 (koniec I w. po Chr.), podobnie jak Księga Przypowieści (1 Hen 37-71). Następnie zostają omówione różne wersje językowe, w który zachował się materiał w 1 Hen 91-108. Autor szczegółowo omawia manuskrypty etiopskie, w który zachował się całościowy tekst, jak również zachowane fragmenty w języku aramejskim, greckim, koptyjskim i łacińskim. Ten rozdział kończy się *Bibliografią* (s. 28-48), w której uwzględniono wydania tekstu, tłumaczenia i komentarze, jak również literaturę ogólną dotyczącą tradycji henochicznej.

Kolejne rozdziały są skomponowane według tego samego schematu. Każdy z nich składa się dwóch części, z których pierwsza zawiera informacje wprowadzające, m.in. dotyczące tekstu, niektórych zagadnień literackich i daty powstania, a druga część stanowi szczegółowy komentarz do tekstu.

Rozdział drugi, *Apokalipsa tygodni*, składa się z części wprowadzającej (s. 49-64) oraz komentarza (s. 65-152). Autor stwierdza, że *Apokalipsa tygodni* stanowiła pierwotnie odrębną jednostkę włączoną do kompozycji w 1 Hen 91-105 pod koniec II w. przed Chr. Część wprowadzająca zawiera omówienie tradycji tekstualnych (etiopskiej, aramejskiej i koptyjskiej), podziału historii na okresy, tj. tygodnie, kompozycji, daty powstania, kwestię autorstwa i relację do *Listu Henocha* i *Upomnienia*. Komentarz zawiera bardzo szczegółową analizę tekstu, która zawiera tłumaczenie, noty tekstualne i analizę egzegetyczną każdego wiersza.

Rozdział trzeci, *Upomnienie*, zawiera wprowadzenie (s. 153-156) oraz komentarz (s. 157-184). W części wprowadzającej omawiając tradycje tekstualne (etiopską i aramejską) autor zauważa, że zachowane fragmenty aramejskie zawierają dłuższą wersję tekstu od tej, która zachowała się w wersji etiopskiej. Następnie zajmuje się zagadnieniami literackimi, gdzie analizuje wzajemne relacje istniejące między *Upomnieniem* a *Apokalipsą tygodni* i *Listem Henocha*, jak również terminologię i motywy łączące tę część z tradycją henochiczną.

Autor dochodzi do wniosku, że *Upomnienie* zawiera tradycje, które są niezależne w stosunku do innych części tradycji henochicznej, np. określenie bezbożnych jako tych, którzy mają „podwójne serce” (91,4), czy też zniszczenie idoli w czasach eschatologicznych (91,9). Ostatnim zagadnieniem części wprowadzającej jest kwestia daty powstania, gdzie autor stwierdza, że *Upomnienie* stanowi pomost między *Apokalipsą tygodni* i *Listem Henocha* oraz całą wcześniejszą tradycją henochiczną i może być datowane na drugą połowę II w. przed Chr. Komentarz zawiera bardzo szczegółową analizę każdego wiersza, tłumaczenie, noty tekstualne i obszernie wyjaśnienia egzegetyczne.

W rozdziale czwartym, *List Henocha*, we wprowadzeniu (s. 185-216) oraz komentarzu (s. 217-605), autor przedstawia tradycje tekstualne (etiopską, grecką i aramejską), a następnie omawia takie zagadnienia, jak tytuł, struktura kompozycji, formę literacką i formuły wprowadzające, aluzje do ksiąg biblijnych i do *Księgi strażników*, datę i środowisko powstania, autora i wspólnotę, którą reprezentuje. Autor dzieli tekst na mniejsze jednostki literackie, a każda jest omawiana według tego samego schematu, a więc tłumaczenie, noty tekstualne i obszerna analiza egzegetyczna każdego wiersza.

Rozdział piąty został zatytułowany *Narodziny Noego*. W części wprowadzającej (s. 606-616) autor stwierdza, że chociaż tradycja o narodzinach Noego była znana autorowi *Księgi strażników* (1 Hen 10,1-3), to jednak pierwotnie tekst ten stanowił niezależną jednostkę literacką i został później włączony do tradycji henochicznej. Następnie (s. 617-689) autor omawia treść tej jednostki oraz znaczenie postaci Noego jako symbolu ludzi sprawiedliwych, którzy zostaną uratowani w czasach eschatologicznych. Kolejnym zagadnieniem jest ukazanie *Narodzin Noego* w kontekście tradycji henochicznej (*Księga strażników*, *Apokalipsa zwierząt*, *Księga przypowieści*, *Księga gigantów*) oraz w żydowskiej literaturze okresu Drugiej Świątyni (m.in. Apokryf Księgi Rodzaju z Qumran, *Księga Jubileuszów*). Po omówieniu tradycji tekstualnych (etiopskiej, aramejskiej, greckiej i łacińskiej) autor zajmuje się kwestią daty powstania tego utworu. Autor zwraca uwagę na konieczność odróżnienia istnienia tradycji o narodzinach Noego od powstania utworu w obecnym kształcie i włączenia go do tradycji henochicznej, co mogło najpóźniej nastąpić w połowie II w. przed Chr. Po części wprowadzającej następuje szczegółowy komentarz do każdego wiersza, a więc tłumaczenie, noty tekstualne i obszerna analiza egzegetyczna.

Rozdział szósty nosi tytuł *Napomnienie eschatologiczne*. W części wprowadzającej (s. 690-694) autor omawia ogólną treść tej jednostki literackiej oraz jej strukturę. Przedstawiając tradycje tekstualne stwierdza, że *Napomnienie eschatologiczne* zachowało się jedynie w wersji etiopskiej, podobnie jak *Księga przypowieści* (1 Hen 37–71). Następnie (s. 695-743) zostaje ukazana relacja

tej jednostki do innych pism tradycji henochicznej (*Księga strażników*, *List Henocha*, *Upomnienie*), zwłaszcza liczne podobieństwa do *Księgi strażników*, jak również paralele do innych pism biblijnych i pozabiblijnych (m.in. Księgi Mądrości, pism qumrańskich, *Apokalipsy Sofoniasza*, *Księgi Henocha słowiańskiej* – 2 Hen, *Apokalipsy Barucha greckiej* – 3 Bar) i chrześcijańskich (m.in. Listu do Hebrajczyków, Listu św. Jakuba, Pierwszego Listu św. Piotra, Apokalipsy św. Jana). Omawiając datę powstania utworu, autor sugeruje połowę lub koniec I w. po Chr. Komentarz zawiera tłumaczenie, noty tekstualne i szczegółową analizę egzegetyczną każdego wiersza.

Komentarz do 1 Hen 91–108, którego autorem jest Loren T. Stuckenbruck, jest dziełem znakomitym i zasługującym na szczególne uznanie. Bogate wiadomości wstępne odnoszące się do każdego z dokumentów oraz niezwykle szczegółowa i obszerna analiza egzegetyczna nie mają sobie równych w dotychczasowych badaniach dotyczących 1 Hen. Autor w wyczerpujący sposób omawia kwestie odnoszące się do tekstu, języka i interpretacji 1 Hen 91–108. Materiał zawarty w 1 Hen 91–108 jest świadectwem rozwoju tradycji henochicznej oraz bardzo wczesnej recepcji najstarszych materiałów, które do niej należą (głównie chodzi tu o *Księgę strażników*). Niniejszy komentarz jest nieocenionym źródłem informacji i, moim zdaniem, stanie się standardowym dziełem, którego nie będzie mógł pominąć nikt, kto zajmuje się badaniem *Księgi Henocha etiopskiej* (1 Hen), tradycji henochicznej oraz żydowskiej literatury okresu Drugiej Świątyni.

ks. Marek Parchem, Warszawa

Andrew LINZEY, *Teologia zwierząt*, przekł. Wiktor Kostrzewski, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010, ss. 307.

Zwierzęta są nieodłącznymi towarzyszami naszego życia i losu. Gdy mają obok siebie dobrych ludzi, znajduje to odzwierciedlenie w ich dobrostanie; gdy na nieszczęście trafiają na złych ludzi, ci gotują zwierzętom prawdziwe piekło. Istnieje pogląd, może nie do końca sprawiedliwy, ale też i niebezpieczny, że chrześcijaństwo i Kościół nie darzą zwierząt takim szacunkiem, na jaki one zasługują. Znajduje to, niestety, odzwierciedlenie w teologii katolickiej. Opiera się ona na przesłankach antropologicznych, a nawet antropocentrycznych, w których pozycja zwierząt jest z góry przesądzona. Nawet w monumentalnych opracowaniach brakuje odniesień do zwierząt albo pojawiają się mimochodem, jako wtrącenia, czy też w celu mocniejszego podbudowania antropocentrycznego